

I. ARTYKUŁY

JERZY MENKES*

Ewolucja albo substytucja, czyli jaka przyszłość NATO

Wprowadzenie

Po rozpadzie ZSRR i upadku bloku wschodniego senator Richard G. Lugar wskazał wyzwanie, przed którym stanęli alianci, Sojusz Północnoatlantycki (NATO): „[o]ut of are or out of business”¹. Wypowiedź zawierała album uporządkowanych (według daty sporządzenia) fotografii rzeczywistość. Po pierwsze, Lugar stwierdzał fakt: zniknęło konkretne zagrożenie (stanowił je ZSRR i blok wschodni – dążenie, z wykorzystaniem siły, do hegemoni), dla odparcia tego zagrożenia powołano do istnienia Sojusz. Jeśliby – wbrew temu – Sojusz zahibernowano (w dotychczasowej formule), należałoby postawić pytanie: „[w]hat is NATO for?”². Z drugiej strony zmiana w środowisku bezpieczeństwa regionalnego (w przestrzeni transatlantyckiej) i globalnego, zniknięcie dotychczasowych zagrożeń, nie oznaczało, że świat stał się bezpieczny – że w sferze zagrożeń dla bezpieczeństwa nastąpił koniec historii. Istniejące zagrożenia stały się poważniejsze (w konsekwencji m.in. destabilizacji)

---

* Jerzy Menkes, prof. dr hab., Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, e-mail: jmenke@sgh.waw.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7744-8167>.

¹ Szerzej R.D. Asmus, *Reinventing NATO (yet again) politically*. NATO Review Summer 2005, <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/english/analysis.html> (dostęp: 26 III 2021).

² Cyt. za: W. Tuchy, *Military: NATO After the Cold War: It's 'Out of Area or Out of Business'*, „Los Angeles Times” Aug. 13, 1993.

i wyłoniły się nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa aliantów. W odpowiedzi na zmiany w środowisku bezpieczeństwa Sojusz podjął nowe wyzwania i – po raz kolejny – sprostął im. Częścią wspólną zbioru wskazanych, egzystencjalnych zagrożeń (ery „zimnej wojny” i pozimnowojennej) było to, że pochodziły one przede wszystkim z zewnątrz.

W 2020 r. sytuacja jest inna; egzystencjalne zagrożenia dla Sojuszu są zlokalizowane zarówno na zewnątrz (w międzynarodowym otoczeniu), jak i wewnątrz Sojuszu. Przedmiotem niniejszej analizy są zagrożenia zlokalizowane wewnątrz Sojuszu – w państwach członkowskich i ich stosunkach bi- oraz plurilateralnych. Zagrożeniami tymi są:

– ewolucja połączonej traktatem waszyngtońskim wspólnoty państw z *like minded country* w grupę *differently acting country* – jeśli myśli są niewidzialne, to działań nie sposób zlekceważyć;

– zagrożenie wciągnięcia przez członka Sojuszu aliantów-Sojuszu w niechcianą wojnę. Źródłem tych, połączonych, zagrożeń są państwa naruszające fundamentalne wartości Sojuszu – w państwach tych łamane są „rządy prawa”³. Rządzący w nich podejmują próby legitymizacji obrony i dążenia do poszerzenia władzy agresywną, odwołując się do nacjonalizmu, polityką zagraniczną, w ramach której wywołują konflikty z państwami sąsiedzkimi, nie wykluczając prób zmiany granic z użyciem siły⁴.

Sojusz stoi więc przed alternatywą: może albo wykluczyć z NATO państwa naruszające zasady ustrojowe, to jednak zagraża zdolności do kolektywnej samoobrony (są to państwa o istotnym znaczeniu), albo zastąpić plurilateralny traktat waszyngtoński siecią umów bilateralnych. Różnice ustrojowe pomiędzy państwami „starej Europy” a pozostałymi członkami Sojuszu są bowiem głębokie, a potencjał konwergencji ograniczony; nawet jeśli prognozować, że upodobnienie nastąpi, to będzie to następować powoli i w tym czasie będą miały miejsce nawroty. Decyzja o zastąpieniu Sojuszu umowami typu „piasta i szprychy” jest decyzją racjonalną.

³ Szerzej J. Menkes, *Analiza tworzenia prawa międzynarodowego przez Unię Europejską przez pryzmat demokracji i rządów prawa*, w: *W jakiej Unii Europejskiej Polska – jaka Polska w Unii Europejskiej. Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej*, pod red. E. Cały-Wacinkiewicz, J. Menkesa, J. Nowakowskiej-Małuseckiej, W.S. Staszewskiego, Warszawa 2019, s. 25–51; idem, *Polska przeciwko „wspólnym europejskim wartościom”*, w: *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, pod red. E. Cały-Wacinkiewicz, J. Menkesa, Warszawa 2018, s. 213–256.

⁴ Zgodnie z zasadą *uti possidetis* zmiana granic może nastąpić wyłącznie środkami pokojowymi.

1. Cel analizy

Celem rozważań jest odpowiedź na pytanie mieszczące się w ramach alternatywy rozłącznej: „czy możliwe będzie przekształcenie (przez strony traktatu waszyngtońskiego) NATO we «wspólnotę wartości», czy konieczne będzie zastąpienie NATO siecią umów dwustronnych, czyli zastąpienie instytucji plurilateralnej ustrukturyzowaną współpracą bilateralną?”

2. Sojusz

Kiedy Belgia, Dania, Francja, Holandia, Islandia, Luksemburg, Norwegia, Portugalia, Stany Zjednoczone i Włochy podpisywały 24 sierpnia 1949 r. Traktat Północnoatlantycki zawierający przedmiotowo kluczowy art. 5⁵, podejmowały bezprecedensową decyzję. Po raz pierwszy w dziejach konstituowała się grupa państw, które podpisały kolektywny weksel *in blanco*⁶: zobowiązanie do bezwarunkowego udzielenia pomocy każdemu członkowi grupy, który zostanie zbrojnie napadnięty – potraktowania napaści na alianta identycznie jak napaści na siebie. Ta bezwarunkowość oznaczała godzenie się z możliwością, że napaść na alianta zostanie przez niego sprowokowana – wywołana agresywnymi zachowaniami alianta czerpiącego poczucie siły z przynależności do grupy. Równocześnie strony nie odnosiły się do potencjalnej konieczności wyboru/opowiedzenia się za jednym aliantem kosztem drugiego w przypadku sporu pomiędzy aliantami lub naruszenia pokoju w wyniku napaści zbrojnej wewnątrz Sojuszu. Ta decyzja nie tylko nie miała precedensu, lecz przede wszystkim oznaczała odrzucenie wypracowanej i praktykowanej strategii niewystawiania weksli *in blanco* obejmujących zobowiązania obronne w polityce zagranicznej Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych; to z tej strategii wynikało m.in. nieprzystąpienie Wielkiej Brytanii do „systemu kongresowego” na kongresie wiedeńskim, a USA do Ligi Narodów.

⁵ „Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub więcej z nich w Europie lub Ameryce Północnej będzie uznana za napaść przeciwko nim wszystkim i dlatego zgadzają się, że jeżeli taka zbrojna napaść nastąpi, to każda z nich, w ramach wykonywania prawa do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony, uznanego na mocy artykułu 51 Karty Narodów Zjednoczonych, udzieli pomocy Stronie lub Stronom napadniętym, podejmując niezwłocznie, samodzielnie, jak i w porozumieniu z innymi Stronami, działania, jakie uzna za konieczne, łącznie z użyciem siły zbrojnej, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa obszaru północnoatlantyckiego”.

⁶ W nowożytnej historii w przestrzeni cywilizacji europejskiej.

Powód podjęcia decyzji był oczywisty. Było nim uznanie istnienia egzystencjalnego zagrożenia dla Zachodu ze strony Związku Radzieckiego. To zagrożenie zewnętrzne wskazywano bezpośrednio; minister spraw zagranicznych Belgii P.H. Spaak słowa: „[b]oimy się was” wypowiedział na Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁷, adresując je do A. Wyszyńskiego, ministra spraw zagranicznych ZSRR.

„Ojcowie założyciele Sojuszu” mieli jednak świadomość również zagrożeń wewnętrznych. Sekretarz Generalny Sojuszu H.L. Ismay jako cel Sojuszu wskazał „to keep the Russians out, the Americans in, and the Germans down”. Symboliczni i realni „Niemcy” zagrażali wciągnięciem w konflikt zewnętrzny i wewnętrzny. Wrażliwość Sojuszu złożonego z przeciwników/wrogów w niedawnych wojnach, państw ustrojowo zróżnicowanych etc. była znaczna. Sojusz okazał się na wszystkie te rodzaje ryzyka odporny, a nawet więcej, uczestnictwo w nim było kamieniem milowym na drodze do integracji europejskiej – zastąpienia (dawnej) wrogości współnotowością i konwergencji aliantów⁸.

3. Sojusz („przyjaciel mojego przyjaciela lub wróg mojego wroga jest moim przyjacielem”) albo...

Konieczność budowy koalicji (kooptacji aliantów), a tym bardziej podejmowania doraźnej współpracy regulowanej (umową polityczną) *do ut des*, skłania do przypisywania wyższej wartości korzyściom (uzyskiwanym natychmiast) niż wartościom (traktowanym jako trwałe). Ten wybór wskazuje na konieczność szacowania relacji korzyści do kosztów wyborów. Stany Zjednoczone, prowadząc politykę zagraniczną, wielokrotnie postępują w schemacie „wróg mojego wroga jest moim przyjacielem”. Niekiedy, różnicując wagę przypisywaną wrogom w konsekwencji i w (czasowej) koalicji z jednym wrogiem, dążą do pokonania drugiego. Taki wariant ilustruje sojusz z komunistyczną Rosją Sowiecką przeciwko nazistowskim Niemcom w II wojnie światowej. Tego

⁷ „Savez-vous quelle est la base de notre politique? C'est le peur. La peur de vous, la peur de votre Gouvernement, le peur de votre politique”, 28 IX 1948 r., wystąpienie jest znane pod nazwą The Speech of fear, https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_paul_henri_spaak_washington_28_september_1948-en-c2b47cd3-bcb1-403e-8e96-e2290ac782b3.html (dostęp: 13 III 2021).

⁸ Proces ten trwał w Portugalii przez dekady, zakończył się jednak sukcesem; społeczeństwo Portugalii zbudowało państwo, którego ustrój jest zgodny z wspólnymi wartościami.

sojusznika i taki sojusz scharakteryzował premier Churchill słowami: „if Hitler invaded Hell, I would make at least a favourable reference to the Devil in the House of Commons”⁹. Wariantem postępowania w tym schemacie była współpraca z komunistycznymi Chinami i komunistyczną Rosją po to, by wzbogacić arsenał środków w „zimnej wojnie”. Postępowanie w tym schemacie, oprócz decydujących o wyborze zalet, jest obciążone wadami lub pewnymi rodzajami ryzyka, do których należy przebywanie w „nieodpowiednim towarzystwie”, zadawanie się z „niewłaściwymi ludźmi” (w wersji amerykańskiej „złymi ludźmi”). Taką wadę nazwał i zaakceptował prezydent Roosevelt, mówiąc o Somozie – sojuszniku USA – „to jest skur[...]syn... ale to jest nasz skur[...]syn”¹⁰. Uogólniając, konsekwencją zadawania się z „niewłaściwymi ludźmi” jest osłabienie lub utrata moralnej legitymizacji polityki, utrata „twarzy” przez państwo¹¹. Zadawanie się z „niewłaściwymi ludźmi” niesie również ryzyko bycia wciągniętym wbrew własnej woli w działania tych ludzi, a konsekwencje tego mogą być poważne.

4. ...albo system umów dwustronnych – „piasta i szprychy”

Nie chcąc rezygnować z korzyści prowadzenia polityki zagranicznej (obejmującej politykę bezpieczeństwa i obrony) w architekturze kolektywnej samoobrony – sojuszu plurilateralnego ze względu na koszty/ryzyko zadawania się „niewłaściwymi ludźmi”, Stany Zjednoczone zawierały z takimi partnerami wyłącznie umowy dwustronne, umowy polityczne regulujące (często) sprawy usytuowane wewnątrz sfery bezpieczeństwa. W ten sposób chroniły swoje interesy i – dzięki takiej umowie – siebie przed byciem wciągniętym w niechciane działania. USA obawiały się – i nie bez powodu – że zostaną wciągnięte przez nieracjonalnych lub nieprzewidywalnych dyktatorów w konflikt zbrojny o znaczącym potencjale eskalacji w nieograniczony konflikt zbrojny. Mogły również, i z tej możliwości korzystały, zmieniać jednego

⁹ Cyt. za: <https://www.chu.cam.ac.uk/archives/collections/churchill-papers/churchill-biography> (dostęp: 13 III 2021).

¹⁰ Rozmowa pomiędzy prezydentem USA a sekretarzem stanu: „Sumner Welles, once said «Somoza’s a bastard!» And Roosevelt replied, «Yes, but he’s our bastard»”, https://en.wikiquote.org/wiki/Talk:Franklin_D._Roosevelt (dostęp: 13 III 2021).

¹¹ Skutki tego bywają długotrwałe, *vide* stosunek do USA w Ameryce Południowej i Środkowej.

„niewłaściwego człowieka” na kolejnego, tyle że z mniej zepsutą reputacją¹², czy nawet porzucać lokalnego, pozaeuropejskiego sojusznika. W regionie Afryki, Azji i Ameryki Południowej i Środkowej USA – aż do ery prezydenta Cartera – współpracowały z „proamerykańskimi skur[...]synami”, wszędzie tam tworząc więzi w formule „piasta i szprychy”. Terminem „piasta i szprycha/y” („Hub and Spoke” – H&S) oficjalnie po raz pierwszy posłużył się sekretarz stanu USA John F. Dulles¹³; termin ten jest synonimem „systemu z San Francisco”¹⁴. W ramach tego systemu państwo-piasta (w wersji Dullesa były to Stany Zjednoczone, ale w tej roli może wystąpić inne mocarstwo lub aktor o takim statusie, np. UE) jest związane umowami sojuszniczymi z (pojedynczymi) państwami regionu geopolitycznego. System ten wytwarza architekturę bezpieczeństwa (co ma/miało miejsce w regionie Azji¹⁵) opartą na umowach bilateralnych, różną od plurilateralnej architektury bezpieczeństwa (istniejącej w Europie). W regionie Azji i Pacyfiku został wytworzony szczególny ład – będący dostosowanym do potrzeb i specyfiki *Pax Americana*, a zarazem tenże współtworzący – ład ten posiadał znaczący komponent militarny.

¹² Tak w Republice Wietnamu zastąpiono prezydenta Ngô Đình Diệm prezydentem Dương Văn Minh.

¹³ Miało to miejsce w trakcie jego wizyty w Japonii, sformalizowane zostało w Traktacie pokojowym z Japonią.

¹⁴ Autorem terminu jest historyk John W. Dower, zob. J.W. Dower, *The San Francisco System: Past, Present, Future in U.S.-Japan-China Relations*, „The Asia-Pacific Journal” 2014, vol. 12, iss. 8, no. 2, s. 1–41). Prawne podstawy „systemu z San Francisco” wyznaczyły dwie umowy: Traktat pokojowy z Japonią (z 8 IX 1951 r., <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20136/volume-136-I-1832-English.pdf>, dostęp: 13 III 2021), i Traktat o bezpieczeństwie pomiędzy USA a Japonią (z 8 IX 1951 r., Security Treaty Between the United States and Japan, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/japan001.asp, dostęp: 13 III 2021). Szerzej V.D. Cha, „International Security” 2009/2010, vol. 34, no. 3., s. 158–196, oraz J. Lee, *Hub and Spokes: Explaining the Origins and Persistence of the U.S. Bilateral Alliance System in the Asia-Pacific* (dysertacja doktorska), Princeton University, June 2019.

¹⁵ W ramach systemu USA zawarły umowy m.in. z Japonią i Tajwanem. W dniach 1–3 IV 2014 r. w trakcie obrad inauguracyjnych Defence Forum USA-ASEAN (odbywało się po raz pierwszy na terytorium Stanów Zjednoczonych), USA reprezentowane przez sekretarza obrony Chucka Hagela oficjalnie zrewidowały tę politykę, zachęcając państwa Azji do współpracy (w zakresie pomocy humanitarnej i pomocy w przypadku katastrof oraz innych kwestii bezpieczeństwa regionalnego, <https://asean.usmission.gov/secretary-hagel-hosts-the-u-s-asean-defense-forum/>, dostęp: 13 III 2021); ich współpraca inicjowałaby/umożliwiała budowę plurilateralnej architektury bezpieczeństwa w Azji. Szerzej C. Thayer, *US-ASEAN Defense Ministers Meet in Hawaii: The Meeting Marks the First Time ASEAN Ministers Have Met in the United States*, „The Diplomat” April 11, 2014.

Modelowy dla systemu „piasta i szprycha” Traktat o bezpieczeństwie USA–Japonia wskazuje już w preambule na punkt wyjścia więzi: Japonia umową przekazuje USA wykonywanie prawa do samoobrony¹⁶. Merytorycznie zasadnicza jest dyspozycja art. I Traktatu, mocą której „Japonia przyznaje, a Stany Zjednoczone Ameryki akceptują prawo, z chwilą wejścia w życie Traktatu pokojowego i niniejszego Traktatu, do dysponowania siłami lądowymi, powietrznymi i morskimi Stanów Zjednoczonych w Japonii i wokół niej. Siły te mogą być wykorzystane do przyczynienia się do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa na Dalekim Wschodzie oraz do zabezpieczenia Japonii przed atakiem zbrojnym z zewnątrz, w tym pomocy udzielonej na wyraźną prośbę rządu Japonii w celu stłumienia wewnętrznych zamieszek i niepokojów na dużą skalę w Japonii, spowodowanych podżeganiem lub interwencją władzy lub sił zewnętrznych”. Ten *outsourcing* zadań w sferze bezpieczeństwa, a przede wszystkim obrony został powiązany z samoograniczeniem przedmiotowego zakresu zdolności traktatowej Japonii: „During the exercise of the right referred to in Article I, Japan will not grant, without the prior consent of the United States of America, any bases or any rights, powers or authority whatsoever, in or relating to bases or the right of garrison or of maneuver, or transit of ground, air or naval forces to any third power” (Artykuł II).

Zaleta umowy „piasta-szprycha” – z punktu widzenia USA – jaką jest warunkowość gwarancji, przekładająca się na zabezpieczenie przed wciągnięciem państwa-piasty w niechcianą wojnę przez państwo-szprychę, jest funkcjonalnie obudowana wojskową obecnością USA na terytorium alianta. Również ta relacja jest relacją jednokierunkową¹⁷; Stany Zjednoczone decydują o reakcji, aliant jest punktem odniesienia relacji: USA – strategiczny rywal¹⁸. Państwo-szprycha jest pozbawione wyboru w odniesieniu do reakcji na działania USA. Zawierając umowę z USA „piasta-szprycha” albo przystępując do umowy plurilateralnej

---

¹⁶ W przypadku Japonii było to konsekwencją z jednej strony rozbrojenia tego kraju narzuconego mu w traktacie pokojowym, z drugiej – zagrożeń dla bezpieczeństwa. Traktat tworzył formułę realizacji prawa do samoobrony „powstrzymania zbrojnego ataku”, analogiczną do formuły „bezpieczeństwa zbiorowego i kolektywnej samoobrony”.

¹⁷ Jest to zresztą istotą takiej relacji zarówno w stosunkach międzynarodowych, jak i np. w transporcie; scentralizowanie i brak elastyczności jest cechą charakterystyczną – wadą takiej relacji.

¹⁸ Usytuowanie np. podsystemów amerykańskiej obrony w Rumunii czy Polsce kieruje na te państwa pierwszy atak poprzedzający atak skierowany na terytorium Stanów Zjednoczonych.

z USA, państwa zaliczającej się do „zachodniej” hemisfery uznają USA za państwo przewidywalne i racjonalne oraz kierujące się wspólnymi wartościami¹⁹. Tę wiarę w USA – w ich politykę – okazują na wiele sposobów, np. pożądana nuklearna gwarancja bezpieczeństwa określana jest „parasolem nuklearnym” (*nuclear umbrella*²⁰), co sugeruje wyłącznie obronny charakter użycia broni jądrowej, sytuje to jednak kryteria wyboru strategii politycznej w sferze praw wiary, a więc niepodlegających weryfikacji racjonalnej.

Amerykańskie wojskowe bazy lądowe w Polsce (Radzikowo) i w Rumunii (Deveselu) są bazami lądowymi (komponentem operacyjnym) systemu obrony przeciwrakietowej Aegis Ashore. W każdej bazie znajdować się będzie radar kierowania ogniem wraz z zespołem dowodzenia, kontroli i łączności oraz moduły startowe z pociskami SM-3 (Standard Missile-3)²¹. Bazy te są traktowane przez strategicznych rywali jako zagrożenie²², a więc ceną za bycie pod „parasolem” jest bycie „na celowniku”.

System „piasta-szprychy” powieliła pojedyncze relacje bilateralne – jego istotą jest brak bezpośrednich więzi pomiędzy „szprychami”, systemowość zaś jest wtórnym efektem powtarzalności umów. W przypadku systemu-sojuszu plurilateralnego więź/więzi łączą każdego z każdym.

---

¹⁹ Jednak USA przypisują różną wagę podmiotowym interesom: „The United States must tailor our approaches to different regions of the world to protect U.S. national interests. We require integrated regional strategies that appreciate the nature and magnitude of threats, the intensity of competitions, and the promise of available opportunities, all in the context of local political, economic, social, and historical realities (2017 NSS)”.

²⁰ Jest to bez wątpienia termin nowomowy (mowy gazetowej), nazwanej przez Orwella „newspeak”.

²¹ Budowa tych baz zgodnie z 2017 *National Security Strategy*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (dostęp: 13 III 2021), wiąże się z wykonywaniem „Our fundamental responsibility is to protect the American people, the homeland, and the American way of life”; szerzej Report *Brookings experts on Trump's National Security Strategy*, December 21, 2017, <https://www.brookings.edu/research/brookings-experts-on-trumps-national-security-strategy/> (dostęp: 13 I 2021). W 2019 *Missile Defence Review*, https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/The%202019%20MDR_Executive%20Summary.pdf (dostęp: 26 III 2021), wskazano, że zagrożenia pochodzić mogą z Korei Północnej, Iranu, Rosji i Chin i obroną objęto, oprócz USA-sanktuarium, również amerykańskie wojska za granicą, aliantów i partnerów USA; szerzej L. Grego, *Mixed Message on Missile Defence*. Arms Control, March 2019, <https://www.armscontrol.org/act/2019-03/features/assessing-2019-missile-defense-review> (dostęp: 13 III 2021).

²² Zob. *Groźby Putina wobec Rumunii i Polski: „Rosja będzie musiała zareagować”*, *Defence24*, 28 V 2016.

Z tej perspektywy postrzegając różnice pomiędzy systemem bezpieczeństwa: USA–partner/partnerzy w regionie Azji i Pacyfiku a sojuzem transatlantyckim, istotne jest ich źródło. Źródłem tym były/są nie tylko różnice kultury politycznej²³, zlokalizowane one były również w przeszłości. Państw regionu Azji i Pacyfiku nie tylko nie łączyły więzi z USA-piastą, nie istniały też (a może przede wszystkim) powiązania pomiędzy państwami regionu-szprychami. Potencjalna budowa sojuszu plurilateralnego wymagałaby więc jednoczesnej budowy więzi z Stanami Zjednoczonymi i więzi wzajemnych. Mit założycielski państw regionu Azji i Pacyfiku oparty był/jest na ich cywilizacyjnej wyjątkowości – różnicach pomiędzy nimi. Sojusz NATO instytucjonalizował cywilizacyjną jedność USA z państwami kontynentu i niwelował antagonizmy pomiędzy państwami Europy Karolingów. Współpraca mogła odwoływać się do mitu europejskiego i z tego mitu założycielskiego korzystała.

5. NATO – sojusz plurilateralny

Sposób prowadzenia polityki w Europie był częściowo inny. Wynikało to m.in. z tego, że Stany Zjednoczone dzielają (wraz z państwami Europy) wiarę w cywilizacyjną jedność Europy Karolingów²⁴ i swoją do niej przynależność, acz nie do przecenienia było uznanie, że rywalizacja wewnątrz Europy podlega samoograniczeniu w warunkach wyzwania – rywalizacji ideologiczno-gospodarczej z blokiem wschodnim ze względu na ograniczony potencjał (zachodnio)europejskich aliantów. Uznano również, że mający mandat demokratyczny przywódcy w Europie są racjonalni i przewidywalni²⁵. W konsekwencji takich ocen zawarto umowę plurilateralną typu *traité-loi* (regulowaną prawem międzynarodowym), powołano Sojusz Północnoatlantycki i udzielono aliantom formalnych gwarancji bezpieczeństwa (art. 5 traktatu waszyngtońskiego²⁶). Zarazem Sojuszowi temu nadano charakter wspólnoty wartości. Preambuła traktatu stanowi: „[s]trony [...] są zdecydowane ochraniać wolność,

²³ Osobowości autokraty *versus* władza wyłoniona w demokratycznych wyborach.

²⁴ W przypadku Polski jest to wiara w jedność Europy chrześcijańskiej, ograniczonej jednak do katolickiej.

²⁵ Nie obawiano się np., że kanclerz Niemiec dla zachowania władzy podejmie próbę zjednoczenia państwa lub rewindykacji terytorialnych z użyciem siły; przypadek argentyńskiego ataku na Falklandy.

²⁶ Słaba, bo słaba, ale jednak dyspozycja w umowie.

wspólne dziedzictwo i cywilizację swych narodów, oparte na zasadach demokracji, wolności jednostki i rządów prawa. Dążą do umacniania stabilizacji i dobrobytu na obszarze północnoatlantyckim”. Preambuła stanowiła więc zobowiązanie do nieprzyjmowania do Sojuszu (zawieszania w prawach członka, wykluczania) państw niedemokratycznych/niechroniących wolności jednostki/nierządzonych prawem. Praktyka implementacji norm preambuły – od początku – była różna. Z jednej strony Hiszpania została przyjęta do Sojuszu dopiero w 1982 r. po ustanowieniu demokracji i rządów prawa. Z drugiej strony 4 kwietnia 1949 r. do podpisania traktatu dopuszczono Portugalię, Grecja była pełnoprawnym członkiem Sojuszu w latach 1967–1974, Turcja nieprzerwanie – od 1952 r. – należy do Sojuszu (mimo wojskowych zamachów stanu w latach 1960, 1971, 1980 i 1997). Kiedy w 1999 r. do podpisania traktatu zapraszano Polskę²⁷, Czechy i Węgry, a od 2004 r. kolejne państwa z Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej, uznawano, że spełniają one ustrojowe kryteria „bycia zaproszonymi”.

Zaproszenie do podpisania traktatu nie oktrojowało więc w zaproszonym państwie „demokracji, wolności jednostki i rządów prawa”. Niemniej jednak Sojusz okazał się skutecznym narzędziem zapewnienia bezpieczeństwa stronom w ramach kolektywnej samoobrony. Mimo niewypełniania przez niektórych członków Sojuszu warunków ustrojowych nie wciągali oni Sojuszu do konfliktów międzynarodowych z użyciem siły z państwami spoza Sojuszu i powstrzymywali się z przekształcaniem sporów z aliantami w sytuacje zagrażające pokojowi i bezpieczeństwu – powstrzymywali się od użycia siły przeciwko aliantom²⁸.

6. Koniec pewnej ery

Gap years trwały wiele, wiele lat, aż – zgodnie z przysłowiem o dzbanie noszącym wodę – „ucho się urwało”. Chciano uznać, że różnice ustrojowe pomiędzy członkami Sojuszu nigdy nie zagrażą ani konfliktem zbrojnym pomiędzy aliantami, ani wciągnięciem aliantów w niechcianą

²⁷ Kiedy jako argument przeciwko zaproszeniu Polski podniesiono „młodość” demokracji, zarzut został potraktowany jako nieracjonalny – wypływający z niechęci do Polaków/Polski.

²⁸ Najbliżej tego były Grecja i Turcja w 1974 r., kiedy najpierw grecka junta podjęła próbę zmiany *status quo* na Cyprze, a w odpowiedzi Turcja dokonała inwazji na wyspę i od tego czasu okupuje *de facto* jej północną część, nadając terytorium status jednostki nieuznawanej.

wojnę. Ta optymistyczna prognoza może jednak nie sprawdzić się w konfrontacji z polityką prowadzoną przez niektóre państwa, członków Sojuszu. Ich – nieznające/niepodzielające/nierozumiejące wspólnych wartości – władze, traktując politykę zagraniczną jako jeden z instrumentów rządzenia (obok łamania praw człowieka, korupcji etc., etc.), mogą sprowokować konflikt międzynarodowy. Władcy w tych państwach są racjonalni²⁹ i nieprzewidywalni. W grupie tych państw wyróżniają się Turcja i Węgry; nie są one wszakże jedynymi. Polityka Grecji wobec Macedonii – wymuszenie zmiany nazwy państwa, przyjęcia nazwy Macedonia Północna, traktowane jako warunek przyzwolenia na admisję Macedonii do ONZ i instytucji Systemu NZ, a także UE i NATO, dowodzi instrumentalnego traktowania polityki zagranicznej przez rząd grecki – polityka zagraniczna jest zakładnikiem polityki krajowej³⁰.

Przypadek Turcji. Od 2012 r. Turcja uczestniczy bezpośrednio w konflikcie zbrojnym na terytorium Syrii. W konflikcie uczestniczyło tureckie i rosyjskie lotnictwo. W operacjach wojskowych doszło do zestrzelenia – przy wykorzystaniu sprzętu rosyjskiego – tureckiego myśliwca i zamordowania pilotów. W 2015 r. miało miejsce bezpośrednie starcie turecko-rosyjskie w Syrii. Lotnictwo tureckie zestrzeliło Su-24.

Turcja oficjalnie zadeklarowała solidarność z Azerbejdżanem w konflikcie zbrojnym pomiędzy Azerbejdżanem a Armenią toczonym w Górskim Karabachu w okresie 27 września – 10 listopada 2020 r. Ömer Çelik, rzecznik partii Erdoğan, ogłosił, że „Armenia jest zaniepokojona solidarnością Turcji z Azerbejdżanem i produkuje kłamstwa przeciwko Turcji” – odrzucił zarazem zarzuty³¹ o bezpośrednim zaangażowaniu militarnym w postaci pomocy wywiadowczej, dostaw sprzętu wojskowego oraz ułatwieniu w rekrutacji najemników³². Syryjskie Obserwatorium Praw Człowieka udokumentowało jednak śmierć co najmniej 541 syryjskich bojowników lub najemników walczących po stronie Azerbejdżanu, 14 listopada poinformowano o śmierci dowódcy dywizji

²⁹ Racjonalnością nieopartą na wspólnych wartościach.

³⁰ Szerzej G. Gotev, *End of Macedonia's Name Dispute Opens Road to EU Talks and NATO Membership*, EURACTIV.com, 13 VI 2018, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/end-of-macedonias-name-dispute-opens-road-to-eu-talks-and-nato-membership/> (dostęp: 13 III 2021).

³¹ Występowali z nimi politycy z Armenii i Francji (<https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-putin-macron/france-accuses-turkey-of-sending-syrian-mercenaries-to-nagorno-karabakh-idUSKBN26L3SB>, dostęp: 26 III 2021).

³² Szerzej <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/28/dozens-dead-as-armenia-azerbaijan-clashes-continue> (dostęp: 13 III 2021).

syryjskiej³³. Rosja nie zareagowała oficjalnie na ingerencję na terytorium b. ZSRR. Jest to kolejny region, w którym może dojść do starcia Turcji z Rosją.

Asertywna reakcja rosyjska na wyzwania ze strony Turcji może doprowadzić do eskalacji konfliktu. Już w listopadzie 2015 r. Stany Zjednoczone – na wniosek Turcji – rozmieściły samoloty w celu ochrony tureckiej przestrzeni powietrznej³⁴.

Jednocześnie Turcja kupiła rosyjski przeciwlotniczy system raketowy S-400³⁵ – w odpowiedzi została przez USA wyłączona z programu F-35. Zakup i instalacja systemu oznacza częściowe dopuszczenie Rosji do wojskowych informacji niejawnych NATO³⁶ oraz pojawienie się na terytorium członka Sojuszu systemu uzbrojenia rozpoznającego m.in. statki powietrzne aliantów jako „wroga”³⁷. Konsekwencją są sankcje amerykańskie nałożone w ramach Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act na Turcję; zostały one uruchomione w pierwszej połowie grudnia 2020 r.³⁸ Sankcjami zostały objęte przede wszystkim: rządowa Defence Industries (agencja rządowa powołana do zakupów sprzętu wojskowego) oraz wysocy funkcjonariusze administracji³⁹. W ramach sankcji, oprócz wcześniejszego wykluczenia Turcji z programu F-35, objęto ją zakazem udzielania licencji eksportowych, pożyczek oraz kredytów na zakupy dokonywane przez Defence Industries, a także blokadą osobistych aktywów znajdujących się pod jurysdykcją amerykańską oraz zakazem wjazdu na terytorium USA objętych sankcjami funkcjonariuszy. Objęcie członka Sojuszu sankcjami

³³ Por. <https://www.syriaahr.com/en/194516/>; <https://www.syriaahr.com/en/192201/> (dostęp: 13 III 2021).

³⁴ Zob. <https://theaviationist.com/2015/10/06/mig-29-locked-on-tuaf-f-16s/> (dostęp: 13 III 2021).

³⁵ Turcja zakupiła system w 2017 r. za 2,5 mld USD. Zakup był turecką reakcją na odmowę sprzedaży przez USA systemu Patriot (systemu obrony analogicznego do S-400).

³⁶ Wojskowi obawiają się, że system S-400 nauczy się rozpoznawania samolotów F-35, czyli samolotów typu „stealth”.

³⁷ Szerzej <https://apnews.com/article/turkey-black-sea-ankara-military-and-defense-russia-a4b0d8149908fbf5ea976204518866c3> (dostęp: 13 III 2021).

³⁸ Nastąpiło to wbrew prognozom, że prezydent Trump wstrzyma ich wdrożenie, mając zarazem świadomość, że wejdą one w życie automatycznie w 2021 r., <https://www.businessinsider.com/trump-administration-reportedly-sanctioning-turkey-over-s-400-2020-12?IR=T> (dostęp: 13 III 2021).

³⁹ Sankcjami indywidualnymi objęty został szef Agencji Ismail Demir oraz jej trzech funkcjonariusze.

w ramach Countering America's Adversaries Through Sanctions Act jest bezprecedensowe⁴⁰. Turcy zarzucają USA i aliantom podwójne standardy, wskazując, że Grecja zakupiła S-300 i pozostała bezkarna⁴¹. Sankcje ze strony USA w reakcji na zakup S-400 nie są jedynymi, jakie obejmują Turcję; równoległe sankcje UE zostały podjęte w odpowiedzi na tureckie wiercenia w spornej strefie Morza Śródziemnego. UE objęła sankcjami tureckich funkcjonariuszy i podmioty uczestniczące w wierceniach⁴², odkładając decyzje w sprawie sankcji związanych z zakupem broni z Rosji do czasu konsultacji z nową administracją USA⁴³. Utrzymuje się napięcie w stosunkach turecko-greckich, a podtrzymują

---

⁴⁰ Przegląd wypowiedzi zob. T. Gumrucku, E. Erkoyun, *Erdogan Says U.S. Sanctions an Attack on ally Turkey's Rights*, Reuters, December 16, 2020, <https://www.reuters.com/article/usa-turkey-sanctions-erdogan-int/erdogan-says-u-s-sanctions-an-attack-on-turkeys-rights-idUSKBN28Q1GD> (cytują głównie prezydenta Turcji), oraz *Erdoğan Questions US' NATO Alliance with Turkey, Condemns Sanctions over S-400s*, Daily Sabah, Dec 16, 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/erdogan-questions-us-nato-alliance-with-turkey-condemns-sanctions-over-s-400s> (dostęp: 13 III 2021).

⁴¹ Grecja zakupiła system S-300 w 1999 r. Z systemu S-300 korzystają również inni członkowie Sojuszu i nie jest to jedyny rodzaj rosyjskiej broni znajdujący się na wyposażeniu wojsk Sojuszu, https://www.defenseworld.net/news/28313/Greek_S_300_Air_Defence_Systems_Provide_Cover_to_Turkish_S_400_ADS#.X9iDby3USIM (dostęp: 13 III 2021). Zarzut różnego/niesprawiedliwego traktowania Grecji i Turcji przez USA-NATO, a przede wszystkim UE, jest prawdziwy. Przez wiele lat Turcja była/jest karana za działania, które w przypadku Grecji pozostawały bezkarne (czy nawet nagradzane). Powód jest niemoralny, ale racjonalny; decydowały o tym komunistyczne, prorosyjskie sympatie w Grecji i brak takowych w Turcji. „Marchewka” dawana Grecji zapobiegała znalezieniu się jej w sowieckiej/rosyjskiej strefie wpływów – Turcja jest antyrosyjska.

⁴² Zob. V. External Relations, Eastern Mediterranean pkt 29–35, European Council, *Conclusions 10 and 11 December 2020*, EUCO 22/20, <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf> (dostęp: 13 III 2021).

⁴³ Szerzej P. Wintour, *EU Leaders Approve Sanctions on Turkish Officials over Gas Drilling*, „The Guardian” 11 Dec 2020. Możliwe jest wypracowanie kompromisu w kwestii S-400, np. w sytuacji, kiedy Turcja nie uruchomiłaby systemu lub przekazała do dyspozycji państwa spoza grona członków Sojuszu; zob. U. Uras, *Analysis: Turkey's New S-400 Proposal Offers Olive Branch to US*, Aljazeera, 12 Feb 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/2/10/turkey-proposes-model-to-resolve-s-400-dispute-with-us> (dostęp: 13 III 2021). Byłby to więc kompromis (ustępstwo ze strony Turcji) wzorowany na greckim; Grecja nie uruchomiła systemu S-300 i bardzo rzadko z niego korzysta. Kompromis stoi jednak pod znakiem zapytania, gdyż Turcja w marcu 2021 r. ogłosiła decyzję o zakupie drugiego zestawu S-400, *Turkey Considers Purchasing 2nd Regiment of Russian-made S-400 Air Defence Systems*, TASS, 3 Mar 2021, <https://tass.com/world/1262247> (dostęp: 13 III 2021).

je incydenty takie jak kolizja jednostek straży przybrzeżnej⁴⁴; incydenty przeplatają się z działaniami na rzecz obniżenia zagrożeń dla eksploatacji gazu z dna morza⁴⁵. Na stosunki Turcja–Sojusz i postrzeganie przez Turcję stosunku sojuszników/Sojuszu wobec siebie może mieć wpływ wiele czynników (pozornie niezwiązanych). Należą do nich: (1) manewry amerykańsko-greckie na Morzu Śródziemnym z udziałem lotniskowca „USS Dwight D. Eisenhower” i jednostek marynarki (fregaty „Psara” i dwóch okrętów podwodnych) oraz lotnictwa greckiego (II/III. 2021). USA ściśle współpracują z Grecją w sferze obrony i bezpieczeństwa regionu śródziemnomorskiego i Bliskiego Wschodu. W 2021 r. finalizowane są prace nad nową Mutual Defense Cooperation Agreement⁴⁶; (2) budowa przez Cypr, Grecję i Izrael rurociągu „East-Med” (o długości 1900 km) pod dnem morskim⁴⁷, którym gaz ziemny będzie dostarczany do Włoch (i z stamtąd podłączony do systemu UE)⁴⁸; uczestnicy współpracy odrzucili protesty ze strony Turcji⁴⁹. Dowodem zdecydowania, asertywnej reakcji wobec Turcji, są trójstronne manewry morskie „Noble Dina”, do których dołączyła Francja – oznacza to, że w manewrach postrzeganych przez członka NATO – Turcję – jako nieprzyjazne uczestniczy dwóch członków Sojuszu i dwa państwa do niego nienależące⁵⁰; (3) nad stosunkami państw członkowskich NATO i UE

---

⁴⁴ *Fresh Tensions in Eastern Mediterranean After Greek and Turkish Coast Guard Boats Collide*, Euronews, 20 I 2021, <https://www.euronews.com/2021/01/07/fresh-tensions-in-eastern-mediterranean-after-greek-and-turkish-coast-guard-boats-collide> (dostęp: 13 III 2021).

⁴⁵ Szerzej G. Dalay, *Report. Turkey, Europe, and the Eastern Mediterranean: Charting a Way Out of the Current Deadlock*, Brookings, Brookings Doha Center Publications, January 28, 2021, <https://www.brookings.edu/research/turkey-europe-and-the-eastern-mediterranean-charting-a-way-out-of-the-current-deadlock/> (dostęp: 13 III 2021).

⁴⁶ Szerzej *Joint US-Greek Military Exercises in the Mediterranean*, Ekathimerini, 13 III 2021, <https://www.ekathimerini.com/news/1157068/joint-united-states-greek-military-exercises-in-the-mediterranean/> (dostęp: 15 III 2021).

⁴⁷ Od Izraela, poprzez wody cypryjskie, po wyspy greckie, w tym Krete.

⁴⁸ Szerzej A. Koutanou, *Greece, Israel, Cyprus Sign EastMed Gas Pipeline Deal*, Reuters, January 3, 2021, <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline-idUSKBN1Z10R5> (dostęp: 15 III 2021).

⁴⁹ G. Stavris, *The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting A Net for Turkey?*, „Turkish Policy Quarterly” vol. 11, no. 2, s. 87–102.

⁵⁰ *Israel, Greece, Cyprus Hold Naval Drill Amid Deepening Ties*, AlJazeera, 12 Mar 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/12/israel-greece-cyprus-hold-naval-drill-amid-deepening-ties> (dostęp: 15 III 2021).

z Turcją rozciąga się cień ludobójstwa Ormian i masowego naruszania praw człowieka w Turcji⁵¹.

Przypadek Węgier. 26 października 2020 r. ambasador Węgier István Jjgyártó został wezwany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy. Celem wezwania było wręczenie ambasadorowi noty protestacyjnej, zrobił to – w trakcie rozmowy – minister spraw zagranicznych Dmytro Kuleba. Działania ukraińskie – protest – były reakcją na publiczne wzywianie przez ministra międzynarodowych stosunków gospodarczych i spraw zagranicznych Węgier Pétera Szijjártó obywateli Ukrainy do głosowania w wyborach na kandydatów partii mniejszości węgierskiej (Towarzystwa Węgierskiej Kultury Zakarpacia). W treści noty zawarto słowa: „[t]he ministry at once called on the Hungarian side to respect the law of Ukraine and not take steps that indicate direct interference in the internal affairs of Ukraine and do not correspond to the good-neighbourly character of Ukrainian-Hungarian relations”⁵². Minister Kuleba zaprotestował również przeciwko odśpiewaniu w trakcie oficjalnego posiedzenia ukraińskich gromad terytorialnych (w miejscowości Siurte) hymnu węgierskiego⁵³. Minister odrzucił zarzuty o zastraszaniu obywateli ukraińskich zaliczających się do mniejszości węgierskiej. Od 2017 r. Węgry utrudniają współpracę NATO z Ukrainą. Ukraina wydała zakaz wjazdu na terytorium m.in. Istvanowi Grezsa, pełnomocnikowi rządu węgierskiego ds. ukraińskiego Zakarpacia⁵⁴. Węgry protestują w ten sposób przeciwko wprowadzeniu – na mocy Ustawy o języku – obowiązku posługiwania się językiem ukraińskim w szkołach publicznych.

Październikowe (2020) wybory lokalne na Ukrainie nie zmieniły *status quo* na Zakarpaciu; zwycięstwa Ukraińców narodowości węgierskiej

---

⁵¹ Ostry spór na tym tle towarzyszył zawieraniu po-brexitowej umowy o wolnym handlu (FTA) pomiędzy Wielką Brytanią i Turcją. Kwestia ta pojawia się systematycznie w legislatywach, m.in. amerykańskiej i francuskiej.

⁵² Tekst noty <https://www.reuters.com/article/uk-ukraine-election-hungary-idUKKB-N27B1NV?edition-redirect=uk> (dostęp: 13 III 2021).

⁵³ T. Wesolowsky, *Singing Off-Key? Kyiv, Budapest Clash over Rights of Ethnic Hungarians in Ukraine*, RadioFreeEurope, December 4, 2020, <https://www.rferl.org/a/kyiv-budapest-clash-over-rights-of-ethnic-hungarians-in-ukraine/30984297.html> (dostęp: 13 III 2021).

⁵⁴ *Hungarian Foreign Minister Calls Ban of Ukraine for Entrance for Ukrainian Officials 'Pathetic'*, 112 Ukraine, 27 October 2020, <https://112.international/politics/hungarian-foreign-minister-calls-ban-of-ukraine-for-entrance-for-ukrainian-officials-pathetic-55964.html> (dostęp: 13 III 2021).

były zwycięstwami sprawujących władzę – podobnie jak w większości okręgów wyborczych na Ukrainie⁵⁵.

Członkowie rządu na Węgrzech publicznie odrzucają normy stanowiące „twardy rdzeń” praw i wolności człowieka. Katalin Novák, minister ds. rodziny, w wypowiedzi zamieszczonej na portalu społecznościowym (Facebook) zanegowała zakaz dyskryminacji za względu na płeć, stwierdzając: „[b]ut it may be easier to say what they should avoid: Do not believe that women have to constantly compete with men. Do not believe that every waking moment of our lives must be spent with comparing ourselves to men, and that we should work in at least the same position, for at least the same pay they do”⁵⁶. Oczywiście można tę wypowiedź wpisać w ciąg mizoginicznych i kontrprawnocząłowieczych wypowiedzi rządzących w Europie Środkowo-Wschodnio-Południowej, uznających się za członków prawicy narodowej, którzy swoimi wypowiedziami sytuują siebie i swoje partie poza wspólnotą europejskich wartości. Odnoszę się wyłącznie do tej wypowiedzi, gdyż poglądy członków Fideszu i ugrupowań analogicznych są trudno poznawalne⁵⁷.

Przypadek Polski i nie tylko. Z punktu widzenia respektowania wspólnych wartości Sojuszu, tzn. praw i wolności człowieka, rządów prawa, demokracji i gospodarki rynkowej, Turcja i Węgry nie są wyjątkiem. Łatwiej wskazać tych „nowych członków Sojuszu” przyjmowanych po „zimnej wojnie”, którzy systemowo i systematycznie zasady te naruszają, niż tych, którzy je respektują. Istotną różnicą pomiędzy nimi a rozważanymi powyżej przypadkami jest nieprowadzenie przez nie agresywnej polityki zagranicznej w stosunku do sąsiadów. Ilustruje to sytuacja Polski, państwa, w którego przypadku naruszenie praw i wolności człowieka, demokracji i rządów prawa zostało wielokrotnie potwierdzone przez instytucje UE, instytucje

---

⁵⁵ Szerzej K. Semchuk, *In Ukraine, Local Elections Legitimise a New Political System – and the Old Faces Behind It*, OpenDemocracy, 13 November 2020, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-local-elections-legitimise-new-political-system-and-old-faces-behind-it/> (dostęp: 13 III 2021).

⁵⁶ Zob. Z. Kovács, *Minister for the Families To Women: Don't Worry About the Gender Pay Gap, Be Happy You Get To Take Care of Others*, telex, December 14, 2020, <https://telex.hu/english/2020/12/14/minister-for-the-families-to-women-dont-worry-about-the-gender-pay-gap-be-happy-you-get-to-take-care-of-others> (dostęp: 13 III 2021).

⁵⁷ Dowodzi tego np. sposób życia autora homofobicznych wypowiedzi i regulacji prawnych Józsefa Szájera (szerzej B.T. Wieleński, M. Kokot, *Europoseł Orbána przytłapany na gay party w Brukseli. Błyskawicznie zrezygnował ze stanowiska*, „Gazeta Wyborcza” 1 XII 2020).

państw członkowskich UE (m.in. sądy powszechne rozpatrujące sprawy związane ze stosowaniem ENA) oraz parlamenty (m.in. brytyjski w odniesieniu do dyskryminacji osób identyfikujących się z LGBT-TIQ⁵⁸)⁵⁹, i które zastępuje gospodarkę rynkową kleptokracją. W Polsce „ewokurekizm”⁶⁰ w koncertacji partii rządzących i ich bazy społecznej jest jednak ograniczony do atakowania „obcych”, niewrażliwych na te działania. Podnoszone żądania reparacji ze strony Niemiec, obrony przed „ustawą 447”⁶¹ czy nowelizacja (w 2018 r.) ustawy o IPN były niezauważane przez atakowanych⁶² – nie zagrażały Sojuszowi wciągnięciem w niechciany konflikt. Nie oznacza to, że są nieznaczące, gdyż wskazują na sposób traktowania przez rządzących polityki

⁵⁸ Early Day Motions UK Parliament (9 December 2020) Human rights and democracy in Poland „That this House acknowledges and condemns human rights violations in Poland, in particular, attacks on the rights of women and LGBTQ+ minorities, including the near-total abortion ban that breaks the human right of freedom from torture, and disregards the bodily autonomy of women; supports the protection of LGBTQ+ families, and stands against the creation of LGBT free zones in Poland; condemns the new law which breaks people’s right to assembly and protest by threatening protesters with 6 months to 8 years in prison, and the police brutality against peaceful protesters; recognises the judicial autonomy infringement and the breaking of the rule of law; decries the lack of freedom of the press, the politicisation of Polish media, financial censorship, and the creation of the index of the prohibited press in Poland; and calls on the Foreign Secretary to publicly support Polish women and minority groups as they seek to uphold democratic values in Poland” (<https://edm.parliament.uk/early-day-motion/57849/human-rights-and-democracy-in-poland>, dostęp: 13 III 2021).

⁵⁹ Zob. M. Achler, *Polish Government’s Attacks on Rule of Law Violate Not Only EU Norms But International Law*, Reiss Center on Law and Security at New York University School of Law, December 11, 2020, <https://www.justsecurity.org/73819/polish-governments-attacks-on-rule-of-law-violate-not-only-eu-norms-but-international-law/> (dostęp: 13 III 2021).

⁶⁰ „[E]wokurekizm” to nie ludzie, ale ideologia. Ideologia ta oparta na odczuwaniu i szerzeniu nienawiści do każdego uznanego za innego lub obcego. Jakakolwiek zbieżność „ewokurekizmu” z konkretną osobą (a szczególnie Panią dr Ewą Kurek) jest przypadkowa i niezamierzona. W ramach tej ideologii nienawiść jest skierowana na: żydów, Niemców, Rosjan, Ukraińców etc., etc. (małe litery, których używam, wynikają z tego, że wyznawcy tej ideologii nienawidzą żyda, Niemca... wyobrażonego), antytezą wykluczonego obcego jest również wyobrażony „Polak – swój”. Obcy jest nosicielem wszystkich cech złych, swój wyłącznie dobrych, <https://prawy.pl/66476-zydowski-terror-we-wroclawiu-kolejni-dysponenti-lokali-zrywaja-umowy-z-organizatorami-spotkania-z-ewa-kurek/> (dostęp: 13 III 2021). „Swoj” może jednak w każdej chwili stać się obcym, jeśli tylko podaje w wątpliwość jakikolwiek dogmat „ewokurekizmu”.

⁶¹ Justice for Uncompensated Survivors Today Act.

⁶² Z jednej strony rząd PiS-u uznaje/uznawał prezydenta Trumpa i premiera Netan-jahu za najbliższych partnerów, z drugiej sami zewnętrzni partnerzy wielokrotnie na forum wewnętrznym posługiwali się *hate speech*, traktując to jako narzędzie komunikacji ze zwolennikami-wyborcami.

zagranicznej – gotowość do obrony władzy pod parasolem obrony interesu narodowego i istniejącej oraz tworzonej grupy adresatów ideologii prawicowo-nacjonalistycznej.

7. Wyzwanie ze strony Sojuszu czy wyzwanie dla Sojuszu?

Wskazane zagrożenia wewnętrzne zostały nie tylko odnotowane wewnątrz Sojuszu, lecz także skłoniły jego instytucje do zdiagnozowania stanu rzeczy i wskazania środków zaradczych. Sekretarz Generalny NATO J. Stoltenberg powołał Reflection Group, która opracowała (datowany na 25 listopada 2020 r.) dokument zatytułowany *NATO 2030: United for a New Era. Analysis and Recommendations*⁶³ Sojusz już składem Grupy antycypował odpowiedzi, np. w 10-osobowej Grupie złożonej z osób o zróżnicowanym doświadczeniu politycznym zapewniono parytet płci – 50% kobiety i 50% mężczyźni. Parytet kończy się jednak wewnątrz Grupy, współprzewodniczącymi zostali: Thomas de Maizière i A. Wess Mitchell. Kompetencje i umocowania współprzewodniczących są zróżnicowane:

– de Maizière (Niemcy) jest politykiem z doświadczeniem rządowym (był m.in. szefem Urzędu Kanclerskiego, ministrem spraw wewnętrznych, ministrem obrony⁶⁴) i parlamentarnym (trzykrotnie sprawował mandat posła do Bundestagu),

– Mitchell (USA) świetne przygotowanie akademickie i dorobek naukowy na najwyższym poziomie łączy z doświadczeniem wysokiego funkcjonariusza administracji⁶⁵. Zna⁶⁶ i rozumie Europę – jej problemy i stojące przed nią wyzwania. Tą wiedzą i umiejętnościami posługiwał się w praktyce w Departamencie Stanu; przypisuje mu się doprowadzenie do porozumienia grecko-macedońskiego w sprawie nazwy Macedonii, które to porozumienie umożliwiło *consensus* w podejmowaniu decyzji o zaproszeniu Macedonii do NATO⁶⁷. Postrzega

⁶³ Zob. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (dostęp: 13 III 2021).

⁶⁴ Funkcje ministerialne sprawował łącznie przez trzynaście lat. Karierę zaczynał w rządzie krajowym Meklemburgii-Pomorza.

⁶⁵ Zob. nota oficjalna, <http://www.allgov.com/news/top-stories/bureau-of-european-and-eurasian-affairs-who-is-a-wess-mitchell-170815?news=860276> (dostęp: 13 III 2021).

⁶⁶ Stopień doktora uzyskał na Freie Universität Berlin.

⁶⁷ Zob. A. Sloat, *Order from Chaos. Diplomacy Triumphs: Greece and Macedonia Resolve Name Dispute*, Brookings, June 12, 2018, <https://www.brookings.edu/blog/>

Rosję i Chiny jako strategicznych rywali Sojuszu i jest zwolennikiem asertywności w stosunkach USA/Sojuszu z tymi państwami, a zarazem zwolennikiem asertywności wobec członków Sojuszu naruszających zasady i normy wewnętrzne⁶⁸.

Członkami Grupy byli: John Bew, brytyjski uczony specjalizujący się w historii i stosunkach międzynarodowych, członek elitarnego zespołu doradców premiera⁶⁹; Greta Bossenmaier, b. szefowa kanadyjskiej Agencji Bezpieczeństwa Telekomunikacyjnego Wywiadu, a następnie doradca premiera ds. bezpieczeństwa i wywiadu. Bossenmaier ma wieloletnie (35 lat) doświadczenie pracy w państwowej służbie cywilnej, szczególnie w instytucjach związanych z wywiadem i bezpieczeństwem, oraz we współpracy międzynarodowej⁷⁰; Anja Dalgaard-Nielsen, naukowiec – specjalistka z zakresu problematyki bezpieczeństwa. Kieruje duńskim Instytutem Strategii, wcześniej była wysoką funkcjonariuszką służby bezpieczeństwa i wywiadu; Marta Dassù, specjalistka z zakresu polityki międzynarodowej, bezpieczeństwa i obrony⁷¹. Ma doświadczenie w organizowaniu i kierowaniu zespołami ekspertów. W przeszłości m.in. doradca prezydenta Włoch i wiceminister spraw zagranicznych; Anna Fotyga, m.in. minister spraw zagranicznych; Tacan Ildem, turecki dyplomata, z wieloletnim i zróżnicowanym doświadczeniem w służbie zagranicznej oraz w organizacjach międzynarodowych, m.in. w NATO⁷². Od 2016 r. zastępca Sekretarza Generalnego Sojuszu; Hubert Védrine, absolwent ENA – po jej ukończeniu we francuskiej służbie cywilnej. W latach 1997–2005 minister spraw zagranicznych; Herna Verhagen, druga Dunka w Grupie, bizneswomen. Specjalizuje się w audycie korporacyjnym, ma doświadczenie z pracy m.in. dla PostN (pracuje na stanowisku CEO) i ING.

Powołując Grupę, Sekretarz Generalny NATO zadbał o jej formalną reprezentatywność – parytety. Nie ma to jednak pełnego

---

order-from-chaos/2018/06/12/diplomacy-triumphs-greece-and-macedonia-resolve-name-dispute/ (dostęp: 13 III 2021), oraz M. Santora, *What's in a Name? For Macedonia, the Key to Peace and Security*, „The New York Times” March 20, 2018.

⁶⁸ Zob. V. Nedos, *Wess Mitchell Sends Clear Message to Turkey over Cyprus*, ekathimerini.com, December 18, 2020, <https://www.ekathimerini.com/235913/article/ekathimerini/comment/wess-mitchell-sends-clear-message-to-turkey-over-cyprus> (dostęp: 13 III 2021).

⁶⁹ Number 10 Policy Unit.

⁷⁰ Przez wiele lat wykonywała zadania związane z implementacją kanadyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa w regionie trzeciego świata, m.in. w Afganistanie.

⁷¹ Regularnie publikuje na łamach „La Stampa”.

⁷² Uczestniczył m.in. w pracach nad Koncepcją strategiczną NATO 2010.

odzwierciedlenia w składzie po poddaniu go analizie; z jednej strony w Grupie są osoby ze świetnym przygotowaniem eksperckim i doświadczeniem zawodowym, których kariera zawodowa jest na ścieżce wznoszącej, z drugiej osoby, które (z różnych powodów) zakończyły karierę zawodową – osoby, które pełnią wysokie stanowiska rządowe lub są w bezpośrednim zapleczu zasobu kadrowego i znajdujący się na politycznej/zawodowej emeryturze.

Nie zaskakuje obecność w Grupie osób z doświadczeniem w instytucjach rządowych bezpieczeństwa, obrony i wywiadu, skromna reprezentacja państw Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. Zaskakują: słabsza (liczbą osób) reprezentacja Niemiec (mimo powierzenia Thomasowi de Maizièrre urzędu współprzewodniczącego) i Francji oraz podwójna reprezentacja⁷³ Danii (Herna Verhagen jest nie tylko drugą Dunką⁷⁴, bardziej zaskakuje fakt, że jest osobą spoza instytucji publicznych, bez – wykazanego – doświadczenia w domenie przedmiotowej Sojuszu⁷⁵). Sekretarz Generalny nie powołał w skład Grupy osób, których powołanie (niezależnie od kompetencji) mogło być poczytane przez rządy za akt nieprzyjazny, kompetencje niektórych członków Grupy – w zakresie obszaru jej prac – są nieznanne.

Prace Grupy przyniosły wartościową diagnozę i zalecenia. Wyzwanie, przed którym stoi Sojusz, wskazano już we Wstępie, stwierdzając: „[i]n recent years, Allies have strengthened the military component of NATO and should continue to do so. But in parallel, they must move decisively to bolster the political dimension of NATO, including its foundations of shared democratic principles, mechanisms of consultation, processes of decision-making, and political tools for responding to current and emerging threats. If they do so, NATO will be in a strong position to protect the freedom and security of its members and act as an essential pillar of an open and stable international order”. Można to wyzwanie sprowadzić do konstatacji (z zadowoleniem) wzrostu indywidualnych nakładów na kolektywną obronę⁷⁶ i osłabienia sojuszu, (politycznej) wspólnoty aliantów; zostało to wzmocnione powtórzeniem zalecenia

---

⁷³ Formalnie nie są to delegaci państw-stron, ale zaproszeni przez Sekretarza Generalnego, który jednak dbał o reprezentatywność i parytet w Grupie.

⁷⁴ Acz z racji pracy jest związana z Holandią, tam również studiowała (uzupełniała wykształcenie w LSE i na Stanford University), kształcąc się na kierunkach biznesowych.

⁷⁵ Doświadczenie pełnienia obowiązków CEO i audytu są ważne dla funkcjonowania Sojuszu, ale nie są materia generalnej refleksji na temat przyszłości Sojuszu.

⁷⁶ Sukces w eliminacji „pokusy pasażera na gapę”.

wzmocnienia politycznego wymiaru NATO. Jest to widoczne zarówno wtedy, kiedy w dokumencie przywołuje się wyzwanie ze strony „systemowych rywali”⁷⁷ („Where NATO faced one big threat in the Cold War and no peer competitor in the immediate post-Cold War period, today it faces two systemic rivals”), wtedy kiedy wskazuje się za katalog zagrożeń („the enduring threat of terrorism, instability along NATO’s southern periphery, a dramatically changing technological landscape, numerous, vexing non-state threats, and man-made as well as natural risks”), jak i wtedy, kiedy w dywergencji wewnętrznej postrzega się potencjalną niezdolność Sojuszu do realizacji funkcji („While these threats reaffirm NATO’s enduring purpose, their very plurality, and the differing weight that Allies attach to each, also makes the process of reaching consensus on priorities harder. Alongside this, there have at times been tensions and differences over underlying values which contribute to strained relations between Allies. Political divergences within NATO are dangerous because they enable external actors, and in particular Russia and China, to exploit intra-Alliance differences and take advantage of individual Allies in ways that endanger their collective interests and security. This includes actions that are directly relevant to NATO’s traditional geographic and functional mission but also extends to the cyber, technological, and strategic-commercial realms – and indeed, the democratic way of life”). Grupa sportretowała Sojusz (warunkiem koniecznym istnienia którego jest „NATO’s unity derives from the unshakeable shared commitment of Allies to the common values outlined in the North Atlantic Treaty: ‘democracy, individual liberty and rule of law’”), obraz jest przygnębiający („As befits a community of sovereign democratic states, NATO has never been able to achieve complete harmony and has been through periods of tension and divergence. Allies have occasionally disagreed in the past over interests and values, sometimes straining the Alliance. [...] Trust and faith in democratic and international institutions has decreased, alongside heightened tensions over trade and competition for resources [...] and the spread of disinformation. More broadly, the confidence of the post-Cold War era – in which it was believed that the spread of democracy and free markets would continue inexorably – has been much diminished, with a so-called ‘democratic recession,’ the global erosion of democratic norms, and the rise of authoritarianism. In some respects, NATO’s political role

---

⁷⁷ Są nimi bezpośrednio wskazane Rosja i Chiny.

more closely resembles the pre-1989 period when it was a bulwark of democracy against an authoritarian challenger. That is why it is vital that Allies, even as they are more cautious about exporting democracy, do not allow the erosion of democracy (intentionally or unintentionally) to infect their own polities. While the Alliance is stronger for reflecting a plurality of views and different political structures, any retreat from the democratic core in the North Atlantic Treaty will have a corrosive effect on unity, collective defence, and security”). Pochodnymi wskazania problemów są propozycje konkretnych działań w postaci powołania komórki Sojuzsu ds. demokracji (Centre of Excellence for Democratic Resilience)⁷⁸ oraz wzmocnienia roli Sekretarza Generalnego Sojuzsu w odniesieniu do zarządzania konfliktami pomiędzy członkami⁷⁹.

Podsumowanie

Zmiany wewnątrz Sojuzsu – w gronie jego członków (ustroju państwa oraz wartości, celów i metod polityki zagranicznej) – zagrażają istnieniu Sojuzsu. Z jednej strony systemowe i systematyczne naruszanie wspólnych wartości (demokracji, rządów prawa, praw i wolności człowieka oraz gospodarki rynkowej)⁸⁰ przekroczyło poziom istotnie różnicujący aliantów. Konsekwencją jest utrata spójności – istnienia *security community*. Podważanie norm prawa międzynarodowego⁸¹, działania zagrażające bezpieczeństwu wojskowemu⁸² oraz sprzeczne z celami polityki zagranicznej Sojuzsu⁸³ stawiają pod znakiem zapytania bezwarunkowość gwarancji z art. 5 traktatu waszyngtońskiego. Współwystąpienie tych zmian może wywołać silną presję na rządy państw członkowskich ze strony obywateli – parlamentów. W niektórych państwach mogą powstawać koalicje *ad hoc* łączące izolacjonistów (od zawsze niechętnych

---

⁷⁸ „NATO should reassert its core identity as an Alliance rooted in the principles of democracy. Allies should consider establishing a Centre of Excellence for Democratic Resilience dedicated to providing support to individual Allies, upon their request, for strengthening societal resilience to resist interference from hostile external actors in the functioning of their democratic institutions and processes”.

⁷⁹ „When disputes between Allies arise, the Secretary General should continue to provide his good offices and consider more closely involving other Allies as informal mediators”.

⁸⁰ Preambuła traktatu zd. 2.

⁸¹ Preambuła zd. 1 i art. 1 traktatu.

⁸² Artykuł 3 traktatu.

⁸³ Preambuła zd. 4 i art. 1 traktatu.

gwarancjom art. 5) z reprezentantami wartości liberalnych, koalicje sytuujące się w opozycji wobec Sojuszu. Z drugiej strony skala wyzwań dla bezpieczeństwa zachodniej hemisfery (*NATO 2030*) nakazuje utrzymanie w gronie aliantów każdego dotychczasowego (decyduje o tym operacyjna konieczność wojskowa).

EVOLUTION OR SUBSTITUTION – WHAT FUTURE FOR NATO

Summary

The author analyses the North Atlantic Alliance through the prism of community of values as the foundation of the system of collective self-defence. The starting point of the discussion was the construction of a “security community” by the states of the western hemisphere in order to repel the direct existential threat from the USSR. This constructed ‘community’ proved to be an institution capable of transformation – after the end of the ‘Cold War’ – in the face of new security threats. The 21st century has confronted the Allies and NATO with new challenges. These challenges come both from counter-system states – strategic rivals – and from within the Alliance itself, from states rejecting common values. The subjects of an in-depth comparative analysis are: internal challenges, examined in the form of case studies; the “hub and spokes system”, treated as a possible alternative to the Alliance; and NATO’s internal study – a report on challenges and the possibilities of meeting them. The author presents a catalogue of existential internal challenges with which NATO is confronted and the organisation’s search for ways to cope with these challenges. He presents an alternative model of bilateral alliances as a way to ensure security of the western hemisphere in case of NATO’s inability to survive.

The aim of the study is to answer the question within the framework of the disjunctive alternative: will it be possible to transform (by the parties to the Washington Treaty) NATO into a community of values? Or will it be necessary to replace NATO with a network of bilateral agreements, that is, to replace the plurilateral institution with structured bilateral cooperation? The study is based on the conclusions of a legal survey of primary sources and representative literature on the subject.

Keywords: NATO – collective self-defence – security community – Hub & Spoke system

LITERATURA

2017 *National Security Strategy*, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf>.

2019 *Missile Defence Review*, https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/The%202019%20MDR_Executive%20Summary.pdf.

- Achler A., *Polish Government's Attacks on Rule of Law Violate Not Only EU Norms but International Law*, Reiss Center on Law and Security at New York University School of Law, December 11, 2020, <https://www.justsecurity.org/73819/polish-governments-attacks-on-rule-of-law-violate-not-only-eu-norms-but-international-law/>.
- Asmus R.D., *Reinventing NATO (yet again) Politically*, NATO Review, Summer 2005, <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/english/analysis.html>.
- Cha V.D., *Powerplay; The Origins of the U.S. Alliance System in East Asia*, „International Security” 2009/2010, vol. 34, no. 3.
- Dower J.W., *The San Francisco System: Past, Present, Future in U.S.-Japan-China Relations*, „The Asia-Pacific Journal” 2014, vol. 12, iss. 8, no. 2.
- European Council, *Conclusions 10 and 11 December 2020*, EUCO 22/20, <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf>.
- Gotev G., *End of Macedonia's Name Dispute Opens Road to EU Talks and NATO Membership*, EURACTIV.com, 13 VI 2018, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/end-of-macedonias-name-dispute-opens-road-to-eu-talks-and-nato-membership/>.
- Grego L., *Mixed Message on Missile Defence*, Arms Control, March 2019, <https://www.armscontrol.org/act/2019-03/features/assessing-2019-missile-defense-review>.
- Gumrucku T., Erkoyun E., *Erdogan Says U.S. Sanctions an Attack on Ally Turkey's Rights*, Reuters, December 16, 2020, <https://www.reuters.com/article/usa-turkey-sanctions-erdogan-int/erdogan-says-u-s-sanctions-an-attack-on-turkeys-rights-idUSKBN28Q1GD>.
- Kovács Z., *Minister for the Families To Women: Don't Worry About the Gender Pay Gap, Be Happy You Get To Take Care of Others*, telex, December 14, 2020, <https://telex.hu/english/2020/12/14/minister-for-the-families-to-women-dont-worry-about-the-gender-pay-gap-be-happy-you-get-to-take-care-of-others>.
- Lee J., *Hub and Spokes: Explaining the Origins and Persistence of the U.S. Bilateral Alliance System in the Asia-Pacific* (dysertacja doktorska), Princeton University, June 2019.
- Menkes J., *Analiza tworzenia prawa międzynarodowego przez Unię Europejską przez pryzmat demokracji i rządów prawa*, w: *W jakiej Unii Europejskiej Polska – jaka Polska w Unii Europejskiej. Instytucjonalizacja współpracy międzynarodowej*, pod red. E. Cały-Wacinkiewicz, J. Menkesa, J. Nowakowskiej-Małuseckiej, W.S. Staszewskiego, Warszawa 2019.
- Menkes J., *Polska przeciwko „wspólnym europejskim wartościom”*, w: *Wspólne wartości prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, pod red. E. Cały-Wacinkiewicz, J. Menkesa, Warszawa 2018.
- NATO 2030: *United for a New Era. Analysis and Recommendations*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.
- Nedos V., *Wess Mitchell Sends Clear Message to Turkey over Cyprus*, ekathimerini.com, December 18, 2020, <https://www.ekathimerini.com/235913/article/ekathimerini/comment/wess-mitchell-sends-clear-message-to-turkey-over-cyprus>.

- Report *Brookings experts on Trump's National Security Strategy*, December 21, 2017, <https://www.brookings.edu/research/brookings-experts-on-trumps-national-security-strategy/>.
- Santora M., *What's in a Name? For Macedonia, the Key to Peace and Security*, „The New York Times” March 20, 2018.
- Semchuk K., *In Ukraine, Local Elections Legitimise a New Political System – and the Old Faces Behind It*, *OpenDemocracy*, 13 November 2020, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-local-elections-legitimise-new-political-system-and-old-faces-behind-it/>.
- Sloat A., *Order from Chaos. Diplomacy Triumphs: Greece and Macedonia Resolve Name Dispute*, *Brookings*, June 12, 2018, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/06/12/diplomacy-triumphs-greece-and-macedonia-resolve-name-dispute/>.
- Spaak P.H., *Savez-vous quelle est la base de notre politique? C'est le peur. La peur de vous, la peur de votre Gouvernement, le peur de votre politique*, 28 IX 1948, https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_paul_henri_spaak_washington_28_september_1948-en-c2b47cd3-bcb1-403e-8e96-e2290ac782b3.html.
- Stavris G., *The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting A Net for Turkey?*, „*Turkish Policy Quarterly*” vol. 11, no. 2.
- Thayer C., *US-ASEAN Defense Ministers Meet in Hawaii: The Meeting Marks the First Time ASEAN Ministers Have Met in the United States*, „*The Diplomat*” April 11, 2014.
- Traktat o bezpieczeństwie pomiędzy USA a Japonią (z 8 września 1951 r.), *Security Treaty Between the United States and Japan*, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/japan001.asp.
- Traktat pokojowy z Japonią (z 8 września 1951 r.), *Treaty of Peace with Japan*, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20136/volume-136-I-1832-English.pdf>.
- Tuchy W., *Military: NATO After the Cold War: It's 'Out of Area or Out of Business'*, „*Los Angeles Times*” Aug. 13, 1993.
- Wieleński B.T., Kokot M., *Europoseł Orbána przyłapany na gay party w Brukseli. Błyskawicznie zrezygnował ze stanowiska*, „*Gazeta Wyborcza*” 1 XII 2020.
- Wintour P., *EU Leaders Approve Sanctions on Turkish Officials over Gas Drilling*, „*The Guardian*” 11 Dec 2020.